BOOKS AND PRINTS IN THE ROMANIAN PRINCIPALITIES DURING THE PHANARIOT CENTURY

Elena-Luminița Hrițcu
PhD. Student, „Ovidius" University of Constanța

Abstract: The study is a part of a more comprehensive research on the Romanian cultural manifestations of the Phanariot era. Focused on the literary field, the paper deals with aspects such as: the significance of books in the native society under the Phanariots, the print stage, what type of books people read and their favorite readings. Particular attention is paid to the phenomenon of the production of texts assimilated as fiction, which take place in the Romanian area. The extent to which literary life can be discussed between 1711 and 1821, the institutionalization of writing or the existence of generations of writers, the preference for the literary species of text-editors, as well as the aesthetic orientations of their works are some of the elements that make up the analyzed subject.

Keywords: Phanariotism, fictional writing, anacreontic poetry, Baroque, Enlightenment literature.

În genere, se consideră că intervalul 1711/1716-1821, cunoscut drept secolul fanariot, reprezintă un hiatus sub raportul realizărilor de ordin intelectual şi artistic. Dacă se aplică metoda comparativă, faptul pare cu atât mai evident. Secolul anterior, al XVII-lea, fusese marcat de activitatea unor cărturari precum Grigore Ureche, Miron Costin, stolnicul Constantin Cantacuzino, mitropolitul Dosoftei, culminând cu Dimitrie Cantemir, o primă personalitate enciclopedică pe care a dat-o culturii universale spaţiul românesc. În acest interval, activitatea tipografică s-a intensificat, iar cărţi editate în Ţara Românească, în greacă ori slavonă, ajungeau în ţările vecine, transformate în paşalâcuri, asigurând astfel supravieţuirea spiritualităţii ortodoxe, ameninţate prin procesul de islamizare desfăşurat masiv în aceste ţinuturi. Înfăptuirile veacului al XIX-lea este redundant să le evocăm pe larg. Ne limităm la a menţiona că acesta a cunoscut două momente majore: cel paşoptist, cu realizări notabile în varii domenii de activitate intelectuală, şi cel junimist, concentrând activitatea literară şi culturală a membrilor Societăţii, cu marcante consecinţe în domeniul istoriei, al limbii, al literaturii şi al criticii literare.

Desconsiderarea din punct de vedere cultural a secolului al XVIII-lea se justifică şi prin raportarea la ceea ce regimul a avut definitoriu: o politică de jaf sistematic soldată cu falimentarea ţării, o administraţie şi o justiţie corupte. Indeniabil, cei mai mulţi principi fanarioţi (cu atât mai mult membrii escortelor constantinopolitane) au venit în Principate cu intenţia clară de a se îmbogăţi, obiectiv pentru atingerea căruia au supralicitat mecanismele de extorcare ale administraţiei. Dar printre aceşti arghirofili s-au aflat şi câţiva principi „luminaţi" – e drept, nu mulţi – pentru care cupiditatea nu este o trăsătură care să îi reprezinte în manieră iconică. Aceşti *reformatori*, cum îi numeşte Nicolae Iorga în volumul VII al *Istoriei românilor*, care au atribuit iniţiativelor culturale caracter prioritar, nu puteau fi decât spirite rafinate prin educaţie, conştiente de binefacerile cunoaşterii. Sub patronajul unor domnitori precum Nicolae şi Constantin Mavrocordat, Alexandru Ipsilanti ori Grigore Grica, viaţa culturală din controversatul secol XVIII a înregistrat câteva momente şi realizări.

Este de notorietate faptul că o cultură minoră, ca a noastră, îşi datorează progresul factorilor extrinseci, în speţă, contactelor cu civilizaţiile avansate. Începând cu secolul al XVIII-lea, dar atingând apogeul în veacul următor, cultura franceză joacă rolul de reper pentru tânăra, recent născuta cultură română. Datorită atenției pe care elita culturală sau cea politică o acordă realizărilor

BDD-A29539 © 2019 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:58:13 UTC)

Franţei, au pătruns şi la noi idei politice revoluţionare, s-a produs reforma instituţiilor şi în domeniul moravurilor, al modei şi al modului de petrecere a timpului, iar viaţa culturală, până atunci timidă şi izolată, s-a afirmat energic, prin coagularea manifestărilor din domenii variate, ale căror baze s-au pus acum. Dar până la acest nivel, atins la jumătatea secolului al XIX-lea, au existat începuturile, primii paşi spre modernizare. Cei care favorizează pentru întâia dată fenomenul de emulaţie franceză în Principate sunt domnitorii fanarioţi.

În calitate de dragomani ai Porţii, fanarioţii cunoşteau limbile moderne utilizate în negocierea tratatelor de pace. Acest aspect, precum şi menţinerea de relaţii cu Occidentul, au creat condiţii pentru pătrunderea în Țările Române a produselor spaţiului cultural apusean: ziare şi cărţi, cu precădere franceze. Din gazetele occidentale, principii se informează cu privire la apariţii recente în domeniul științei, literaturii, filosofiei ori politicii. Unii dintre ei efectuează traduceri din creaţia beletristică ori filosofică franceză şi italiană. Citite la nivel aulic, publicaţiile se insinuează treptat şi în orizontul de interes al protipendadei. Influenţa, posibilă datorită fenomenului de mimetism şi dorinţei boierilor de a intra în graţiile domnitorului, se propagă ierarhic, urmând o traiectorie descendentă: de la domnitor, la cei din preajma sa, boierii de starea întâi; de la aceştia din urmă, către boierii de rang inferior. Aici se opreşte influenţa, căci „în România, până la sfârşitul secolului al XIX-lea, majoritatea populaţiei era analfabetă”.[1]

Se înţelege că lectura constituie, în epocă, privilegiul elitei sociale. Dar ce semnificaţie are cartea pentru receptorii săi din veacul fanariot şi, mai ales, ce se citeşte?

„Ştim prea bine: în Principatele secolului al XVIII-lea nu se citea. Este secolul deplinei decadenţe intelectuale a românilor, nu numai a celei morale şi politice”.[2] Afirmaţia reprodusă anterior, excerptată din lucrarea de referinţă a lui Pompiliu Eliade, *Influenţa franceză asupra spiritului public în România*, redă o viziune uşor deformată, dacă luăm în considerare informaţiile pe care le deţinem cu privire la tipurile de lecturi efectuate concret în mediile aristocrate. Este drept că, într-un anumit punct, constatările cercetătorilor concordă: „A avea o bibliotecă nu presupune lectura, iar cartea rămâne pentru mult timp încă un obiect de lux. Chiar şi pentru boieri”.[3] Altfel spus, nobilii români îşi alcătuiesc biblioteci – probabil că celebra bibliotecă a Mavrocordaţilor, găzduită de Mănăstirea Văcăreşti, le-a servit drept impuls în acest sens –, dar iniţiativa îşi are originea în snobismul constitutiv al clasei boiereşti, căci „lectura, ca practică culturală şi de consum, rămânea nesistematizată”.[4] Nu doar bibliotecile particulare se înmulțesc în această perioadă, ci și cele organizate în cadrul unor instituții precum Academiile Domnești ori mitropolii, episcopii și așezăminte monahale.

În perioada regimului fanariot, genul predilect este cel al aşa-ziselor *cărţi populare,* opere traduse în româneşte şi difuzate ca anonime, deşi aveau, la origine, autor cunoscut. Volumele *Alexandria, Varlaam şi Ioasaf, Sindipa, Archirie şi Anadan, Floarea darurilor, Pilde filosofeşti, Prorocirea lui Agatanghel, Fiziologul, Troada, Erotocritul, Istoria lui Imberie, Istoria lui Alţidilas şi a Zelidei, Istoria lui Filerot cu Antusa, Esopia, Bertoldo, Porikologos* ş.a. se situează în fruntea preferinţelor cititorilor din Principate. Analiza conţinutului acestor opere a permis identificarea unei evoluţii a gusturilor literare ale receptorilor de text, reflectând traseul de la „religios” spre „laic” şi de la „eroic” spre „erotic”.[5]

În bibliotecile boierilor de la sfârşitul veacului al XVIII-lea, mai sunt prezente opera filosofică a lui Voltaire şi volumele autorilor clasici francezi. Dar tranziţia către naraţiunile în care morala se estompează şi în prim-plan trec sentimentele a fost favorizată de lectura romanului

[1] Alex Drace-Francis, *Geneza culturii române moderne: Instituţiile scrisului şi dezvoltarea identităţii naţionale, 1700-1900*, traducere de Marius-Adrian Hazaparu, Iaşi, Polirom, 2006, p. 15.
[2] Pompiliu Eliade, *Influenţa franceză asupra spiritului public în România: Originile; Studiu asupra stării societăţii româneşti în vremea domniilor fanariote*, Bucureşti, Institutul Cultural Român, 2006, pp. 249-250.
[3] Constanţa Vintilă-Ghiţulescu, *Patimă şi desfătare: Despre lucrurile mărunte ale vieţii cotidiene în societatea românească: 1750-1860*, Bucureşti, Humanitas, 2015, p. 126.
[4] Alex Drace-Francis, *op. cit.*, p. 80.
[5] Nicolae Manolescu, *Istoria critică a literaturii române*, Bucureşti, Editura Fundaţiei Culturale Române, 1997, p. 92.

BDD-A29539 © 2019 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:58:13 UTC)

francez. Citit cu precădere de segmentul feminin al publicului receptor, romanul ajunge să fie blamat pentru conţinutul său neconform principiilor moralei, răspunzător de liberalizarea moravurilor şi a mentalităţilor. Și acest lucru se întâmplă pentru că, în pofida laicizării progresive a gândirii, al cărei simptom îl constituie predilecția față de literatura profană, în secolul fanariot continuă să subziste mentalitatea religioasă. Perpetuarea influenței acelui ansamblu de idei pe care ideologia iluministă l-a supus unei critici severe se explică, la noi, prin aprecierea de care s-a bucurat Biserica Ortodoxă, considerată indispensabilă în exercitarea unor funcții socio-culturale: Mitropolia este în continuare instituția care judecă procese din sfera vieții familiale; ea îndeplinește funcția de asistență socială pentru cei neajutorați – orfani, săraci, descendenți ai unor familii aristocrate decăzute; mănăstirile reprezintă spațiul de recluziune pentru nebuni ori pentru păcătoșii care execută o pedeapsă în urma unei condamnări. Nu în ultimul rând, episcopiile și mitropoliile sunt centre de cultură, în care se derulează activități precum traducere ori copiere de manuscrise,[6] dar și tipărire de cărți. În jurul bisericilor, continuă să funcționeze școli, cu precădere în mediul rural.

În legătură cu acest ultim aspect, autorii *Istoriei României* din 1964 oferă câteva informații de ordin statistic: „În secolul fanariot, crește numărul tipăriturilor: 268 în 7 decenii, dintre care 86% sunt în limba română.”[7] Acest procentaj nu poate decât să infirme, încă o dată, teza privind acapararea, prin grecizare, a culturii române – unul dintre multiplele capete de acuzare formulate împotriva fanarioților. În privința conținutului, se constată predominanța lucrărilor din domeniul religios – semn al subordonării față de Biserică a centrelor tipografice. „Tipăriturile laice, 22 la număr, sunt în genere foi volante sau mici broșuri, cuprinzând așezăminte domnești și publicații în legătură cu războiul ruso-turc din 1768-1774. […] Afară de acestea, avem câteva manuale […] și cartea lui Nicolae Mavocordat, *Despre datorii*, tipărită în 1719 în grecește.”[8]

Aşadar, stimulată într-o primă etapă de exemplul oferit de prinţii fanarioţi, iar spre finalul veacului al XVIII-lea, de programul iluminist francez, lectura începe să se numere printre preocupările membrilor castei nobiliare, devenind, în acest interval, „o necesitate socială”.[9] Traducerea, copierea şi circulaţia cărţii manuscrise, alături de cea tipărită denotă, în viziunea lui Alexandru Duțu, „existenţa unei necesităţi de lectură”.[10] Însă a merge mai departe, considerând că „în secolul al XVIII-lea cartea e integral implicată în viaţa colectivităţii”,[11] așa cum procedează același autor în lucrarea *Coordonate ale culturii româneşti în secolul XVIII, (1700-1821),* ne pare un fapt exagerat. În primul rând, colectivitatea include, dar nu se rezumă la casta boierească, mai ales dacă ţinem cont de inferioritatea numerică a acestei categorii sociale. Iar mediul aristocrat este singurul în care se citeşte. În al doilea rând, este impropriu a vorbi despre implicarea „integrală” a cărţii în viaţa societăţii româneşti din epoca fanariotă. Chiar dacă boierii îşi amenajează biblioteci (parţial, din nevoia de reprezentare, de exhibare a prestigiului social) şi se înregistrează o anumită difuzare a manuscriselor şi a volumelor tipărite, lectura nu constituie o prioritate a acestei societăţi frivole, preocupate mai mult de formele exterioare, vizibile, decât de profunzimea ideilor. Prin urmare, ni se pare mai potrivit a constata că, în *vechiul regim*, lectura este implicată parţial în viaţa unui segment restrâns al comunităţii româneşti.

---

[6] Nicolae Iorga, în *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688-1821),* vol. II, *Epoca lui Petru Maior – Excursuri,* Ediție îngrijită de Barbu Theodorescu, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1969, p. 348, semnalează prodigioasa activitate de traducere din limba greacă a lucrărilor religoase, „din care se alcătui o literatură bisericească superioară ca autenticitate a textelor, ca fidelitate a reproducerii și ca frumusețe a limbii”. Fenomenul se manifestă cu intensitate în a doua etapă a regimului, aceea care debutează cu anul 1774.

[7] A. Oțetea, D. Prodan, M. Berza, *Istoria României*, vol. III. *Feudalismul dezvoltat în secolul al XVII-lea și la începutul secolului al XVIII-lea. Destrămarea feudalismului și formarea relațiilor capitaliste*, București, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1964, p. 532.

[8] *Ibid.*, p. 533.

[9] *Ibid.*, p. 535.

[10] Alexandru Duțu, *Coordonate ale culturii româneşti în secolul XVIII, (1700-1821),* Bucureşti, Editura pentru literatură, 1968, p. 13.

[11] *Ibid.*, p. 369.

BDD-A29539 © 2019 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:58:13 UTC)

Dacă romanele franceze, cărţile populare şi lucrările filosofice iluministe polarizau interesul receptorilor de text, este interesant de urmărit ce se scria la noi în aceeaşi perioadă. Există viaţă literară în Principatele secolului fanariot? Are scrisul un caracter instituţional, iar autorii se pot grupa în generaţii literare? Căror specii le aparţin textele originale şi ce orientări estetice ilustrează ele?

„Înainte de mijlocul secolului al XVIII-lea, ca prin lovitura de baghetă a unui vrăjitor, toate marile personalităţi dispar din scena literară”[12] – susţine Nicolae Manolescu, în *Istoria critică a literaturii române*. Dacă operăm cu sensul modern al conceptului de *literatură* – ansamblu al producţiilor beletristice, al operelor cu caracter ficţional –, şi nu cu cel care a fost utilizat iniţial, ce include producţiile scripturale circumscrise oricărui domeniu (de pildă, celui istoric ori religios), afirmaţia sus-citată pare cel puţin bizară. Care fuseseră personalităţile ce jucaseră pe scena literară până la jumătatea secolului al XVIII-lea? Pentru a răspunde la această întrebare, este necesară o incursiune în veacul anterior şi o examinare lucidă a fenomenului scrisului românesc de la acea dată.

Poate că teza cea mai controversată privind literatura română veche îi aparţine lui Dan Horia Mazilu. În două dintre lucrările sale,[13] autorul argumentează ipoteza conform căreia scrierile din veacurile al XVII-lea şi al XVIII-lea se integrează orientării estetice baroce. În linii mari, studiul din 1996 constituie o reluare a ideilor diriguitoare din cercetarea apărută cu două decenii înainte, în plin comunism. Autorul afirmă că influenţa barocă a fost propagată iniţial pe filieră slavă, prin contactul cu literaturile poloneză şi ucraineană, abia ulterior intermedierea fiind realizată de cultura greacă. O altă idee majoră vizează adaptarea şi individualizarea esteticii baroce de sorginte occidentată, de către literaturile sud-est europene, fapt din care derivă o serie de particularităţi comune acestei arii culturale, precum propensiunea către moralizare, preocuparea faţă de istoria naţională ori intenţia de a valorifica şi a impune limba vernaculară în cultură.

Texte semnate de Udrişte Năsturel, mitropolitul Dosoftei, mitropolitul Antim Ivireanul, Miron Costin şi Dimitrie Cantemir îi furnizează cercetătorului literaturii române vechi exemplele necesare configurării teoriei. Cel dintâi, scrie – un detaliu: în limba slavonă – *versuri la stemă* integrate categoriei mai largi ce poartă numele de *emblemata*. Este o poezie inaugurală, encomiastică, vizând elogierea lui Matei Basarab şi a dinastiei sale, prin care autorul ei se situează în tradiţie ucraineană. De factură barocă sunt şi practica versificării textelor religioase, ilustrată de Dosoftei în *Psaltirea în versuri*, oratoria, antitezele care urmăresc efectul de şoc, conţinutul moralizator al *Didahiilor* lui Antim Ivireanul, dar şi o anumită viziune asupra existenţei, ce transpare în operele costiniene *Viiaţa lumii, Poema polonă,* în *Letopiseţul Ţării Moldovei*, precum şi în *Divanul* lui Dimitrie Cantemir. Despre această concepţie, trebuie menţionat faptul că reprezintă efectul unor vremuri tulburi, în care ameninţări diverse – războiul, ciuma, posibilitatea transformării ţării în paşalâc, tirania otomană – deschid perspectiva pesimistă a finitudinii. O asemenea reprezentare a lumii, sub raportul fragilităţii şi al instabilităţii, se configurează prin vehicularea unui ansamblu de motive literare, cu o îndelungată tradiţie: *fortuna labilis, vanitas vanitatum, memento mori, ubi sunt?, carpe diem, fugit irreparabile tempus, roata lumii/vieţii.*

Specialist în aria literaturii române vechi şi reputat slavist, Dan Horia Mazilu construieşte o teorie cu aparenţe de viabilitate, impresie conferită de sugestivele exemple excerptate din textele scrise în română, slavonă, poloneză, ucraineană. Dar teza sa nu a fost în unanimitate acceptată fără amendamente. Literaţi de prestigiu au reluat-o în propriile studii, i-au subliniat punctele nevralgice, dezavuând-o.

Nicolae Manolescu este unul dintre cei care văd în teoria lui Dan Horia Mazilu numai o conjectură. Contraargumentul, formulat de cercetător în *Istoria critică a literaturii române,* este mai mult decât pertinent: scrierile elaborate de români, pe teritoriul autohton, dar într-o altă limbă nu se

[12] Nicolae Manolescu, *op. cit.*, p. 91.
[13] Este vorba despre *Barocul în literatura română din secolul al XVII-lea*, Bucureşti, Minerva, 1976 şi *Literatura română barocă în context european*, Bucureşti, Minerva, 1996.

BDD-A29539 © 2019 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:58:13 UTC)

integrează fenomenului literar românesc: „Ele nu sunt româneşti nici în conţinut, nici în formă. […] Ataşarea lor la literatura română denotă un complex de inferioritate mascat de proclamarea unuia de superioritate, ca şi în cazul protocronismului”.[14] Prin urmare, a lua în calcul textele redactate în latină ori slavonă de către autori precum Nicolaus Olahus, Udrişte Năsturel, Miron Costin, Petru Cercel, Nicolae Milescu înseamnă a revendica merite pentru o literatură care încă nu se născuse. În ceea ce priveşte poemul costinian *Viiaţa lumii* şi *Psaltirea* lui Dosoftei, cărora Dan Horia Mazilu le atribuie caracter baroc în virtutea viziunii asupra lumii pe care o vehiculează, N. Manolescu formulează obiecţii de altă natură: textele nu reflectă atitudinea specific barocă în faţa sfârşitului, aceea de revoltă, ci constituie o creaţie impregnată de spirit creştin, „o lamentaţie tipică pe tema universalităţii morţii, fără vreun accent individualist”.[15]

Simpla valorificare a unui motiv de sorginte ovidiană precum *fortuna labilis*, care a făcut carieră în literaturile tuturor epocilor – Ev Mediu, Renaştere, Baroc –, nu îi conferă poemului *Viiaţa lumii* statut de operă barocă, aşa cum se dovedeşte insuficient în cazul *Învăţăturilor lui Neagoe Basarab* ori al traducerilor efectuate de mitropolitul Dosoftei (*Psaltirea* şi prologul dramei *Erofili*, a scriitorului grec Gheorghe Hortatzis). Pe marginea acestei idei, Dim. Păcurariu, în lucrarea *Curente literare româneşti şi context european: clasicism, baroc, rococo, romantism, realism, naturalism*, formulează o serie de observaţii prin care îşi exprimă dezacordul faţă de teza referitoare la orientarea barocă a literaturii române din secolul al XVII-lea. Autorul este de părere că a întemeia convingerea în apartenenţa la estetica barocă a unei opere exclusiv pe baza unei trăsături înseamnă a adopta o perspectivă barochizantă. Barocul presupune coexistenţa tuturor particularităţilor care alcătuiesc „o tendinţă tematică unitară şi un stil sub semnul particularului subliniat, al spectaculosului şi al formei luxuriante”.[16] Nici *versurile de laudă*, inclusiv cele ale lui Varlaam, nu sunt acceptate ca boroce: „Evident, atari improvizaţii stângace, într-o epocă de strict pionierat al poeziei româneşti, n-au nimic de-a face cu barocul care, oricum, presupune rafinament după o perioadă de experienţă şi înfăptuiri ale actului creator, în cazul de faţă în domeniul poeziei, care la noi făcea primii paşi acum”.[17]

Dar poziţia cea mai explicit contestatară, favorizată de înregistrarea obiecţiilor precedente, însă în deplină concordanţă cu ipoteza lucrării sale, o adoptă Eugen Negrici. Propunându-şi să observe funcţionarea procesului de mitizare la nivelul culturii autohtone, criticul repune în discuţie aspecte cu aparenţă de imuabilitate. Evaluarea obiectivă şi lucidă a rolului unor personalităţi, a valabilităţii unor teorii, curente ori programe, se soldează cu dezvăluirea *iluziilor literaturii române*. Referindu-se la una dintre percepţiile false, Eugen Negrici decretează fără menajamente: din nevoia de legitimare şi de afirmare a unei continuităţi, liderii comunişti au comandat redactarea unor lucrări care să ateste „ideea fiinţării unui Umanism românesc cu puternice rădăcini, a unei strălucitoare Renaşteri şi a unui Baroc viabil”.[18] Dan Horia Mazilu este cel mai fervent susţinător al acestor teorii. Îşi redactează lucrările în anii de maximă revitalizare a conştiinţei naţionale, ce au urmat agresivei politici de sovietizare a ţării, susţinând cu aplomb dăinuirea istorică a românilor. Teoria aceasta dobândeşte aparenţa valabilităţii datorită indenegabilei pregătiri ştiinţifice a autorului. Însă examinarea ei în condiţiile deplinei libertăţi de gândire şi exprimare semnalează caducitatea argumentelor pe care se sprijină. După ce trece în revistă observaţiile lui Nicolae Manolescu, Eugen Negrici formulează propriile contraargumente: *versurile la stemă* (sau *epigraful*), în care Dan Horia Mazilu vede o specie barocă prolifică (fapt care contravine realităţii unei epoci în care tipăriturile erau un fenomen sporadic), nu reprezintă decât „actul elogierii indirecte a celui care catadicsea să protejeze un autor, să autorizeze o tipărire şi să o finanţeze”, în

[14] Nicolae Manolescu, *op. cit.*, p. 27.
[15] *Ibid.*, p. 30.
[16] Dim. Păcurariu, *Curente literare româneşti şi context european: clasicism, baroc, rococo, romantism, realism, naturalism*, Bucureşti, Victor, 1998, p. 77.
[17] *Ibid.*, p. 91.
[18] Eugen Negrici, *Iluziile literaturii române*, Bucureşti, Cartea Românească, 2008, p. 182.

BDD-A29539 © 2019 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:58:13 UTC)

niciun caz nu pot fi considerate „un produs al mentalităţii baroce”.[19] În condiţiile fiinţării unei mentalităţi medievale, impregnate de spirit religios, teza conform căreia, în spaţiul românesc, au existat cele trei curente culturale amintite este „falsă, dacă nu aberantă, inconsistentă şi de nesusţinut”.[20]

În opinia lui Eugen Negrici, materialul de care dispune cercetătorul literaturii române vechi este insuficient pentru a justifica teoria barocului literar românesc. Dovezile, insignifiante, au fost exagerate, pentru a servi tezei. Acest aspect, dar şi luarea în considerare a scrierilor în altă limbă erau indispensabile pentru a demonstra valabilitatea principiului protocronist care a orientat politica culturală în timpul guvernării ceauşiste.

Criticul sus-citat este de părere că sentimentul de jenă i-a determinat pe istoricii şi criticii literari să extindă aria de operare a conceptului de *literatură*, chiar cu riscul perpetuării unui neadevăr în ştiinţă. Constatând precaritatea materialului beletristic din primele trei secole ce au succedat impunerii românei ca limbă de cultură, cercetătorii fenomenului literar „sunt obligaţi la subterfugii, speculaţii şi exagerări ca să sugereze existenţa unei literaturi române înainte de secolul al XIX-lea”.[21] După modelul oferit de G. Călinescu, soluţia pe care o adoptă autorii de istorii literare este accea a includerii în capitolul referitor la literatura română veche a textelor de factură neliterară. Este vorba despre textele religioase şi istorice, cu o altă destinaţie decât aceea a beletristicii. Eugen Negrici identifică „un act abuziv, în fond, de literarizare (prin exploatarea efectelor de expresivitate involuntară) […] Nimeni nu-şi mai pune astăzi întrebarea (totuşi legitimă) dacă toate aceste texte pragmatice, având o altă funcţionalitate decât cea <<beletristică>>, au ce căuta într-o istorie literară, oricât de colorate şi secvenţial expresive ar fi ele”.[22]

Constatarea lui Eugen Negrici denotă o percepţie în care bunul-simţ şi onestitatea prevalează. Un examen pertinent al corpusului de texte din perioada veche ne dezvăluie absenţa unei intenţionalităţi literare. Rarii emitenţi de text sunt animaţi fie de nevoia oferirii unor repere spirituale, fie de idealuri educative şi patriotice. Aşa cum observă acelaşi critic, mentalitatea medievală, imprimată de spirit religios, se prelungeşte până la începutul secolului al XIX-lea, reflectându-se în producţiile scripturale şi generând fenomenul defazării, în raport cu literatura occidentală.

După acest excurs, care pune în lumină o dinamică a raporturilor critice şi a recuperărilor privitoare la faptul de cultură, în general, şi la cel de literatură, în particular, revenim la examinarea stadiului literaturii române de la începutul secolului al XVIII-lea şi constatăm cvasiinexistenţa materialului beletristic. Concret, istoria literară ar trebui să înregistreze, până la începutul fanariotismului, o singură operă: *Istoria ieroglifică*. Dacă această constatare este şocantă, faptul că textul lui Dimitrie Cantemir, încheiat în 1705, a fost publicat abia în 1883 nu poate decât să intensifice reacţia de consternare. Fenomenul este recurent: următoarea operă literară semnificativă, *Ţiganiada*, reiterează soarta *Istoriei ieroglifice*, fiind publicată la multe decenii după elaborare. Altfel spus, scena literară românească despre care amintea Nicolae Manolescu, este aproape pustie în epoca la care ne raportăm, iar prestaţia acelor câţiva actori nu ajunge la urechile publicului, rămânând fără efect, fără posibilitatea de a exercita vreo influenţă.

Într-adevăr, după Dimitrie Cantemir – pe care îl putem considera, de altfel, un caz izolat în contextul unei epoci de profundă inaderenţă la procedeele literarităţii, un precursor al literaturii române aflate încă în stadiul de „increat” –, mai mult de jumătate de secol, producţia literară stagnează. Înaintea *Gramaticii* lui Ienăchiţă Văcărescu,[23] din 1787, care marchează primul moment

[19] *Ibid.*, p. 188.
[20] *Ibid.*, p. 189.
[21] *Ibid.*, p. 150.
[22] *Ibid.*, p. 256.
[23] Deşi marele boier trăieşte cu iluzia pionieratului, demersuri similare, de fixare a normelor limbii române, se înregistraseră anterior apariţiei lucrării sale (*v.* Nicolae Iorga, *op. cit.*, pp. 223-229). Cu cea mai mare frecvenţă este amintită, în lucrările cercetătorilor fenomenului cultural, gramatica redactată la iniţiativa lui Constantin Mavrocordat de către Dimitrie Eustatievici, profesor la şcoala din Şcheiu. Nicolae Iorga indică drept dată de finalizare a lucrării 1

BDD-A29539 © 2019 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:58:13 UTC)

beletristic notabil de după Dimitrie Cantemir, se mai înregistrează câteva modeste contribuţii, examinate de către Nicolae Iorga în *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688-1821)*. Din această categorie fac parte producţiile versificate semnate de Zilot Românul şi Naum Rîmniceanu, „scriitori de tranziţie" pe care Nicolae Iorga îi tratează cu vădită ironie, reliefând natura îndoielnică a poemelor istorice pe care le creează, ce rezidă nu doar în realizarea artistică echivocă, ci şi în subiectivismul aprecierilor referitoare la domnii fanarioţi care constituie figurile centrale, aprecieri dictate de satisfacerea ori lezarea interesului personal.[24] Reprezentativă pentru viziunea contemporanilor asupra sistemului fanariot este şi comedia *Starea Ţării Româneşti în zilele Măriei Sale lui Ioan Caragea voevod, făcută cu cheltuiala săracilor, din ceia ce au mai rămas*, a cărei paternitate, istoricul o atribuie vreunui boier care empatizează cu ţăranul român supus abuzurilor din partea conducerii alogene: „E un dialog al morţilor pe cari cârmuirea i-a trimis pe ceea lume, cari au închis ochii cu un suspin de uşurare, al morţilor cari ar prefera chinurile iadului unei întoarceri pe pământul patriei lor, unde suferiseră atâta."[25]

Cu primul dintre Văcăreşti ne aflăm în zorii liricii române. Ienăchiţă, aşa cum remarcă Eugen Simion în *Dimineaţa poeţilor: eseu despre începuturile poeziei române*, se confruntă cu dificultăţile „începutului de drum". El se află în ipostaza creatorului de limbaj poetic, manifestând „complexul părintelui fondator".[26] Specia lirică predilectă a epocii fanariote, *cântecul de lume*, este consacrată prin versurile celui dintâi Văcărescu. Urmaşii săi, fiii Alecu, Nicolae şi nepotul Iancu, deşi îşi particularizează creaţiile în funcţie de propriul temperament, continuă tradiţia cântecului de lume. Reflectând moravurile epocii, aceste versuri sunt interpretate de lăutari (a căror tagmă cunoaşte o puternică ascensiune) şi traduc, într-un mod ridicol în raport cu sensibilitatea actuală, suferinţele provocate de Eros. Specie tipică universului citadin, cântecul de lume traversează diferite medii – de la cel aristocrat, unde apare la sfârşitul secolului al XVIII-lea, la cel al micii boierimi, sfârşind prin a corespunde gusturilor locuitorilor mahalalei, după 1850.

Poezia Văcăreştilor este una galantă, de convenţie, manieristă, utilitară, menită a înfrânge rezistenţa femeii iubite. Notele specifice aceste lirici sunt frivolitatea şi senzualitatea, în totală consonanţă cu filosofia hedonistă care defineşte spiritul fanariot. Dragostea este disimulată, jurămintele sunt false, iar versificatorul îşi clamează suferinţa provocată de *focul* înrobitor. Suspinele – „tradiţionalul *ohtat*, bunul familiei"[27] – devin un autentic topos poetic. Se face apologia stilului de viaţă bahic, în care iubirea, petrecerile, vinul şi abundenţa culinară constituie supremele plăceri.

În acelaşi registru îşi concepe opera lirică şi Costache Conachi în cea dintâi etapă de creaţie, pe care Paul Cornea, în lucrarea *Originile romantismului românesc: spiritul public, mişcarea ideilor şi literatura între 1780-1840*, o situează în intervalul 1815-1820. Poetul moldovean scrie acum „acrostihuri, madrigaluri, romanţe – toate desfăşurând într-un vers lunecător şi cantabil, acele tipice complimente, jurăminte şi declaraţii care intrau în ritualul erotismului agresiv, dar disimulat,

---

septembrie 1757. Aceasta rămâne în manuscris, deşi domnul şi-ar fi dorit să fie tipărită, pentru instruirea poporului. Demersul de factură iluministă al principelui serveşte drept contraargument pentru teza privind intenţiile de grecizare ale fanarioţilor.

[24] Pentru o analiză detaliată a producţiilor beletristice semnate de Naum Rîmniceanu şi Zilot Românul, vezi Nicolae Iorga, *op. cit.*, pp. 277-292.

[25] *Ibid.*, p. 295. Aceste scrieri subversive, cărora li se adaugă şi altele, anonime şi redactate în greceşte – o satiră politică din epoca lui Al. Ioan Mavrocordat, criticând imoralitatea principelui şi un poem de 168 de versuri care îl acuză pe Nicolae Mavrogheni de abuzuri comise împotriva boierilor (*Ibid.*, pp. 67-68, p. 87) – probează faptul că au existat voci care s-au pronunţat împotriva sistemului încă din epoca manifestării sale. Paşoptiştii doar consolidează această viziune, o fac notorie. Şi unora, şi celorlalţi li se poate contesta obiectivitatea aprecierilor. Cei dintâi erau de multe ori dirijaţi de interesul personal în formularea consideraţiilor, iar ultimii, plini de patos revoluţionar şi hotărâţi să se elibereze de tot ce fusese oriental în trecutul recent al patriei lor, pe care o doreau la înălţimea statelor europene.

[26] Eugen Simion, *Dimineaţa poeţilor: eseu despre începuturile poeziei române*, postfaţă de Valeriu Cristea, ediţia a IV-a, revăzută şi adăugită, Iaşi, Polirom, 2008, p. 26.

[27] *Ibid.*, p. 46.

BDD-A29539 © 2019 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:58:13 UTC)

al aristocraţiei fanariote”.[28] S-a observat că versurile poeţilor Văcăreşti şi cele ale lui Costache Conachi înregistrează multiple similitudini, fapt explicabil prin modalitatea orală de difuzare. Circulând prin manuscrise, în care erau transcrise uneori din memorie, aceste producţii lirice au suferit prefaceri, contaminări, ajungând să dobândească un statut similar creaţiei folclorice.

Nicolae Manolescu sesizează înrudirea poeziei primilor noştri lirici cu aceea a trubadurilor. Statutul autorilor – aristocraţi venerând femeia –, contextul în care evoluează – o epocă a desfacerii din chingile dogmatismului religios şi a laicizării gândirii – şi faptul că asociază iubirea, muzica şi poezia sunt aspecte pe care Văcăreştii şi Conachi le împărtăşesc cu poeţii medievali din spaţiul apusean. „E drept că Alecu Văcărescu ori Conachi se poartă mai des în anteriu decât în armură şi mai rar pe cal decât în trăsură, dar asta nu schimbă esenţialul. Ei sunt nişte cavaleri ceva mai leneşi. Dar văd iubirea tot ca pe o vasalitate […] din ghearele căreia nu există scăpare”.[29]

La capitolul filiaţii, exegeţii au convenit asupra unui nume: poetul antic Anacreon. Conţinutul erotic şi bahic al liricii primilor noştri poeţi justifică analogia. Ca orientare estetică, versurile scrise la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi în primele două-trei decenii ale veacului următor se integrează neoclasicismului, în deplină sincronie cu lirica galantă franceză din epocă. Paul Cornea semnalează latura frivolă a acestui clasicism ce nu reflectă viaţa interioară şi preocupările esenţiale ale cărturarilor care încep, din această perioadă, să se distanţeze de ordinea socială existentă, adoptând atitudini iluministe. Criticul se întreabă de ce literatura acestei epoci nu reflectă tensiunea interioară pe care autorii o experimentează, ce ar fi generat veritabile creaţii preromantice şi romantice. Încercând să ofere o explicaţie pentru această stare de fapt, Paul Cornea se raportează la contextul în care se scrie: un regim despotic, în care boierii şi-au însuşit cu succes strategia disimulării, atitudinea duplicitară, ocultându-şi trăirile autentice chiar şi atunci când scriu poezie. În realitate, credem că lucrurile sunt mai simple decât le percepe autorul sus-menţionat: poezia aceasta frivolă şi în spirit hedonist este în deplină concordanţă cu preocupările aşa-ziselor spirite „luminate” din marea boierime. Literatura, chiar şi în acest stadiu incipient, când poeţii nu au conştiinţa scrisului, oglindeşte psihologia epocii şi a autorilor, în particular. Boierii care îşi permit luxul de a cocheta cu scrisul nu îşi disimulează nici pe departe procesele sufleteşti. Dimpotrivă: lirica lor le dezvăluie existenţa, reflexele mentalitare pătrunse adânc în conştiinţă. Iar dacă aceşti privilegiaţi se întâmplă să fie influenţaţi de ideile iluministe care agitau spiritele epocii în Occident, acest lucru se realizează la un nivel de suprafaţă: boierii dezavuează conducerea alogenă, însă nu şi privilegiile de care beneficiază elita socială.

Pentru Ovidiu Papadima, aceşti „amanţi moldo-valahi, instruiţi, rafinaţi şi prefăcuţi”[30] racordează lirica lor de alcov la poezia occidentală ce ilustrează „o altă faţă a iluminismului însuşi, compensând rigiditatea raţionalismului său predominant”.[31] „un fenomen compensatoriu aproape inevitabil, al uscăciunii şi îndepărtării de viaţă, la care dusese imitarea obedientă a modelelor clasice ale secolului anterior, ca şi ale Antichităţii”.[32]

O receptare eminamente negativă a „poeziei ușoare, de salon și de buduar”[33] concepute în Principatele secolului al XVIII-lea întâlnim la Nicolae Iorga. Cel dintâi dintre poeții Văcărești este desființat pe un ton ritos: „O mare faimă de poet se leagă de numele lui Ienăchiță Văcărescu. Această faimă, o spunem de la început, nu se justifică nici prin numărul, nici prin inspirația, nici prin forma poeziei sale.”[34] Și, mai departe, istoricul decretează, parcă în consens cu demersul demistificator al lui Eugen Negrici: „Nu e un poet, ci un poetic precursor al poeziei.”[35] Liricii lui

[28] Paul Cornea, *Originile romantismului românesc: spiritul public, mişcarea ideilor şi literatura între 1780-1840,* Bucureşti, Minerva, 1972, p. 268.
[29] Nicolae Manolescu, *op. cit.*, p. 104.
[30] Eugen Simion, *op. cit.*, p. 11.
[31] Ovidiu Papadima, *Ipostaze ale Iluminismului românesc*, Bucureşti, Minerva, 1975, p. 36.
[32] *Ibid.*, p. 236.
[33] Nicolae Iorga, *op. cit.*, p. 378.
[34] *Ibid.*, p. 392.
[35] *Ibid.*, p. 394.

BDD-A29539 © 2019 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:58:13 UTC)

Alecu Văcărescu îi reproşează căderea în burlesc şi absenţa rafinamentului. Matei Milu este amintit pentru meritul de a fi primul poet moldovean din secolul al XVIII-lea – exceptându-i pe autorii de versuri la stemă şi religioase –, însă poezia sa este etichetată drept deplorabilă. În poetul Costache Conachi, Nicolae Iorga identifică exponentul cel mai de seamă al hedonismului caracteristic aristocraţiei moldovene, care contrastează puternic cu cealaltă ipostază a sa, relevată în două scrisori, una adresată lui Ioniţă Sandu Sturdza, alta, mitropolitului Veniamin Costachi. Ideile expuse în respectivele texte în proză,[36] pe care autorul *Istoriei literaturii române în secolul al XVIII-lea* le consideră drept probă a înţelepciunii şi cumpătării, denotă insatisfacţia provocată boierului moldovean de accelerata occidentalizare şi de renunţarea bruscă la aspectele care compuneau specificul societăţii româneşti până în epoca europenizării. Costache Conachi este conştient de necesitatea schimbării, de ireversibilitatea procesului de imitaţie a valorilor apusene, dar se întreabă ce popor occidental merită în cea mai mare măsură să devină reperul regenerării pentru români. La antipodul acestor reflecţii se situează erotica lui Costache Conachi, compusă din „oftări preliminare, un trivial cântec de triumf, cu obscenităţi cu podoabe, iar, la urmă, dacă intervine moartea sau despărţirea, oftări finale, retrospective, scărmănături tragice de barbă boierească”.[37] Conchizând, Nicolae Iorga situează faţă în faţă modelul şi replica: poezia apuseană (franceză) este artificială, dar elegantă, în timp ce lirica românească de secol XVIII „are toate defectele modelelor, fără să aibă vreuna din (sic!) însuşirile lor”.[38]

O viziune similară întâlnim la Pompiliu Eliade. Autorul reliefează nonvaloarea liricii lui Costache Conachi şi a lui Iancu Văcărescu, semnalând banalitatea, prozaismul, lipsa de conţinut, falsitatea, exagerarea. Pentru Pompiliu Eliade, poezia celor doi autori de la început de veac, ilustrând „genul vid”,[39] este „găunoasă”,[40] lipsa fondului de idei fiind dublată de o absenţă desăvârşită a formei.

În afara cântecului de lume, în secolul fanariot se mai cultivă oda, fabula, poemul epic, idila, epigrama, satira – specii prin excelenţă clasice. Dar deosebit de apreciate – de receptorii din epocă, mai puţin de istoricii literari de mai târziu – sunt aşa-numitele *cronici rimate*. Majoritatea anonime, aceste povestiri în versuri evocă întâmplări extraordinare din istoria naţională, evenimente anecdotice şi senzaţionale: uciderea lui Grigore Ghica, a lui Constantin Brâncoveanu ori Constantin Hangerli, executarea boierilor Manolachi Bogdan şi Ioan Cuza, fuga la Viena a lui Constantin şi Dimitrie Ipsilanti, gesturi pitoreşti ale unor principi bizari precum Nicolae Mavrogheni. În virtutea conţinutului lor adesea tensionat şi a sfârşitului tragic, care naşte meditaţia pe tema sorţii schimbătoare, Dan Horia Mazilu le circumscrie orientării baroce din secolul al XVIII-lea. Conştiinţa caducităţii valorilor acestei lumi şi a zădărniciei eforturilor omeneşti, care transpare din aceste naraţiuni versificate, reprezintă „o constantă a gândirii artistice (şi filosofice) a epocii, constantă a cărei origine nu-şi poate afla un context convingător decât în sensibilitatea şi starea de spirit modelate potrivit preceptelor Barocului”.[41] Raportând aceste producţii artistice preponderent anonime la rolul pe care l-au jucat în epocă – acela de a suplini absenţa unei literaturi culte, ţinând loc „de gazetă, de roman şi de istorie”,[42] Nicolae Manolescu subliniază necesitatea de a le reevalua şi a le recunoaşte importanţa în contextul literaturii române vechi.[43]

---

[36] *Ibid.*, pp. 407-409.
[37] *Ibid.*, p. 411.
[38] *Ibid.*
[39] Pompiliu Eliade, *op. cit.*, p. 263.
[40] *Ibid.*, p. 265.
[41] Dan Horia Mazilu, *Literatura română...*, *ed. cit.*, p. 275.
[42] Nicolae Manolescu, *op. cit.*, p. 91.
[43] Nicolae Iorga, în *op. cit.*, pp. 373-375, distinge două niveluri valorice pe care se situează aceste creaţii aparţinând liricii populare din secolul al XVIII-lea: pe de o parte, există unele compoziţii „indicibil de plate”, redactate de târgoveţi şi denumite generic „poezie politică de bucătărie”; pe de altă parte, se remarcă „multele, întinsele şi frumoasele poezii, doine, fragmente epice, cari cântă răzbunătoarea carieră de foc şi de sânge a haiducului, ce poartă pe umerii săi flinta căzută din mâna soldatului şi face să treacă prin trupul iobagului apăsat un fior de mulţumire şi de mândrie la sunetul bine cunoscut a (sic!) puştii lui fără greş”.

BDD-A29539 © 2019 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:58:13 UTC)

Prin urmare, peisajul literar românesc din secolul fanariot ne apare drept sărac în elemente: cronici rimate, erotică minoră a poeţilor de la cumpăna dintre secole, alte specii clasice cultivate sporadic. În Transilvania, unde Iluminismul se afirmă puternic prin lucrările filologice şi istorice ale nucleului de intelectuali din cadrul Şcolii Ardelene, iar opera lor ştiinţifică este subsumată iniţiativei privind redobândirea drepturilor românilor, singura creaţie literară este *Ţiganiada* lui Ioan Budai-Deleanu. Cu alte cuvinte, nici în această provincie nu se pune problema vieţii literare ori a profesionalizării scrisului. Ne aflăm încă într-o epocă a tatonărilor, în care se scrie pentru uz personal, fără o destinaţie publică. Mai mult, nu funcţionează nici conştiinţa dreptului de proprietate intelectuală – iar situaţia se va menţine până spre jumătatea secolului al XIX-lea, constituind „o probă (involuntară) a perpetuării nefireşti a mentalităţii medievale”.[44]

BIBLIOGRAPHY

A. Oţetea, D. Prodan, M. Berza, *Istoria României*, vol. III. *Feudalismul dezvoltat în secolul al XVII-lea şi la începutul secolului al XVIII-lea. Destrămarea feudalismului şi formarea relaţiilor capitaliste*, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1964.

Cornea, Paul, *Originile romantismului românesc: spiritul public, mişcarea ideilor şi literatura între 1780-1840*, Minerva, Bucureşti, 1972.

Drace-Francis, Alex, *Geneza culturii române moderne: Instituţiile scrisului şi dezvoltarea identităţii naţionale, 1700-1900*, Polirom, Iaşi, 2006.

Duţu, Alexandru, *Coordonate ale culturii româneşti în secolul XVIII (1700-1821)*, EDPL, Bucureşti, 1968.

Eliade, Pompiliu, *Influenţa franceză asupra spiritului public în România: Originile; Studiu asupra stării societăţii româneşti în vremea domniilor fanariote*, Institutul Cultural Român, Bucureşti, 2006.

Iorga, Nicolae, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688-1821), Vol. II, Epoca lui Petru Maior – Excursuri*, Ediție îngrijită de Barbu Theodorescu, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1969.

Manolescu, Nicolae, *Istoria critică a literaturii române*, Editura Fundaţiei Culturale Române, Bucureşti, 1997.

Mazilu, Dan Horia, *Barocul în literatura română din secolul al XVII-lea*, Minerva, Bucureşti, 1976.

–, *Literatura română barocă în context european*, Minerva, Bucureşti, 1996.

Negrici, Eugen, *Iluziile literaturii române*, Cartea Românească, Bucureşti, 2008.

Papadima, Ovidiu, *Ipostaze ale Iluminismului românesc*, Minerva, Bucureşti, 1975.

Păcurariu, Dim., *Curente literare româneşti şi context european: clasicism, baroc, rococo, romantism, realism, naturalism*, Victor, Bucureşti, 1998.

Simion, Eugen, *Dimineaţa poeţilor: eseu despre începuturile poeziei române*, postfaţă de Valeriu Cristea, ediţia a IV-a, revăzută şi adăugită, Polirom, Iaşi, 2008.

Vintilă-Ghiţulescu, Constanţa, *Patimă şi desfătare: despre lucrurile mărunte ale vieţii cotidiene în societatea românească (1750-1860)*, Humanitas, Bucureşti, 2015.

[44] Eugen Negrici, *op. cit.*, p. 216.

BDD-A29539 © 2019 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:58:13 UTC)